

Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret

A felszabadulás előtti romániai magyar társadalomkutatás a harmincas években valóságos mozgalommá, az ifjú nemzedék radikalizálódásának kifejezőjévé válik.

Már Braun Róbert és Aradi Viktor — főként egyéni kutatásból merítő — szociográfiáját* szerves kapcsolatok fűzték ahhoz a haladó értelmiségi csoporthoz, amelyet a feszülő társadalmi ellentétek a szociológia felé tereltek a Társadalomtudományi Társaság, a Szabadgondolkodók Egyesülete, illetve a Galilei-kör égisze alatt (Braun Róbert dolgozta fel például a galileisták első nagyobb szabású szociográfiai ankétjának adatait a budapesti főiskolások helyzetéről). Két évtizeddel az „új vizeken járó” diákok kezdeményezése után, megváltozott körülmények között, a fiatal erdélyi írástudók számára a szociológia ismét „csatakiáltássá” (Jászi Oszkár) lett. A nagy gazdasági válság terhei egyre nyomasztóbban neheztedtek a kisebbségi sorsba jutott ifjú tanárookra, ügyvédekre és orvosokra, akiknek egzisztenciája és jövője bizonytalanná vált. Ha a húszas évek hazai magyar értelmisége még az irodalomban, a történelemben és a transzilvanista humanizmusban vélte megtalálni létének és hivatásának eszmei motivációját, az új nemzedéket már a szociális kérdések foglalkoztatják szenvedélyesen. A zsákutcába került irodalmi öncélúság és irredentizmus helyett ez a generáció most a társadalomtudománytól vár útmutatást és választ égető problémáira. Képviselői eltávolodnak (ha ez a folyamat nem is volt következetes) a letűnt uralkodó osztályok ideológiájától, és „lázás buzgalommal” fognak neki „a magyar társadalom tudományos vizsgálatának” (Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életrsorsa nevelésügyének tükrében. Budapest, 1935. 77).

A felébredt társadalomtudományi érdeklődés mélyebb okát nyilván e nemzedék tudatát meghatározó társadalmi-nemzetiségi viszonyokban kell keresnünk. Kétségtelen, hogy az állami állásokból kirekesztett, szellemi munkanélküliségtől fenyegetett fiatal értelmiségiek támaszt, anyagi bázist is kerestek, amikor a nép felé fordultak. E körülmény, amelynek egyébként a nemzedék szószólói tudatában vannak, semmit sem von le orientációjuk erkölcsi jelentéséből, megvilágítja viszont mozgalmuk társadalmi hátterét.

És nem hiányoztak természetesen a szellemi ösztönzők. A Huszadik Század hagyománya — feltehetően — nem munkált követésre sarkalló tényezőként az Erdélyi Fiatalok és a Hitel szociográfusainál. Viszonyulásuk ehhez az örökséghez inkább elutasító. Fenntartásaik voltak a Korunk irányvonalával szemben is. Szabó T. Attila azonban, aki vitatható kritikai megjegyzéseket tesz Jászi Oszkár és Gaál Gábor folyóiratainak szociológiájáról, elismerően méltatja a Braun Róbertnek a marosvásárhelyi munkásokról készített felvételét megismétlő Turnowsky Sándor ankétját és Dezséri Györgynek (Jancsó Elemér) a Korunkban megjelent tanulmányát (1933. 8.) az erdélyi magyar középosztályról (A transylvan magyar társadalomkutatás. Kolozsvár, 1938. 12—14).

* Lásd Gáll Ernő: Szociológia és önismeret. Korunk, 1969. 6.

A kritikai fenntartásokban (s ezek nem minden esetben voltak teljesen alaptalanok) az említett folyóiratok eszmei beállítottsága, illetve a reájuk ható mozgalmak és iskolák kisugárzása nyilvánult meg. És itt nem társadalomkutatásunk jeles elődeire, Benkő Józsefre, Kőváry Lászlóra, Orbán Balázusra gondolok. A két világháború közötti romániai magyar szociográfia emez irányzatának szellemi koordinátáit — honi viszonylatban — a Dimitrie Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola munkásságában és (kisebb mértékben) a szász ifjúsági munkatábor-mozgalmában jelelhetjük meg. Kimutatható továbbá a rokonság más szomszéd országok hasonló mozgalmával, például a Sarlóval. Ez az irányzat a társadalomkutatáson elsősorban, sőt majdnem kizárólagos jelleggel a falu, a parasztság valóságának feltárását érti.

*

Időrendileg először az Erdélyi Fiatalok tevékenységében jelentkezik fő feladatként a falumunka, illetve az annak szerves részét alkotó falukutatás. A folyóirat Faluszemináriuma 1930 novemberében jött létre azzal a céllal, hogy a falukérdést tudományosan tanulmányozza. A munkacsoport pályázatokat írt ki, előadásokat, vitákat rendezett, módszeres kutatásokat kezdeményezett, eredményeit pedig a Falu-Füzetek kiadványsorozatában közölte. Tevékenységének eszmei alapját a következőkben foglalta össze: „A Faluszeminárium alapja az a meggyőződés, hogy az erdélyi magyarság életének legdöntőbb kérdése a magyar falu, amelyért elsősorban a magyar intelligencia felelős.”

Az említett eszmei hatások mellett e narodnyik jellegű szemléletben annak a válságba jutott középosztálybeli értelmiségi fiatalságnak az állásfoglalása érvényesül, amely jelenét és jövőjét a dolgozó, főként falusi tömegekhez való közeledésben látta biztosíthatónak. Ezt az állásfoglalást a romániai magyarság társadalmi rétegződéséről kialakított elméleti modell is sugallta. Az erdélyi magyarság — e koncepció szerint — kétrétegű népcsoport. Régi vezetőrétege — a földbirtokosok, a dzsentri és a bürokrácia — megsemmisült, helyét pedig a „középosztály” foglalta el, amely intelligenciaként új felső réteggé emelkedett azzal a hivatással, hogy vezesse a földművesekből, iparosokból, kereskedőkből és munkásokból álló népet. Kétségtelen, e társadalomképlet valós elemeket is tartalmazott. Tény, hogy az erdélyi magyarság 72—73%-a falun lakott, nem vitatható az sem, hogy a régi uralkodó osztályok és rétegek gazdasági és politikai hatalma megrendült vagy megszűnt. Vitatható viszont a „nép” kategóriájának az az összetétele, amelyben a kereskedők és a munkások például azonos fajsúllyal jelentkeznek, és még inkább vitatható az értelmiség vindikálta vezető szerep. E modell megfogalmazói nyilvánvalóan nem ismerték fel a munkásosztály funkcióját a kortárs-társadalomban élő nemzetiség fejlődésében. Nem látták világosan, illetve elkendőzték a nemzetiségi társadalomban is megnyilvánuló benső ellentétek polarizáló hatását.

Értékelnem kell azonban az értelmiség és a nép viszonyának újszerű értelmezését. Ebben az optikában az írástudókat felelősség terheli a néptömegek szociális és nemzetiségi problémáikért. Ez az értelmiség szakít a mandarin-lét arisztokratizmusával. Elkötelezett írástudóként a népszolgálatban leli fel hivatását: a nép között a népért kíván dolgozni, alkotni és élni. Persze, ez a népszolgálat nem azonos a dolgozók — munkásosztály vezette — forradalmi harcában való részvétellel. Népművelő, falumentő akcióról van szó — a parasztság felemelkedése érdekében.

Az Erdélyi Fiatalok ideológiája jellegzetesen „harmadikutas”, keverék-ideológia. Eklekticizmusában Ady és Móricz forradalmi demokratizmusát, Szabó Dezső

faji színezésű népiességét és Makkai Sándor „magunk revíziója”-nak szellemét tár-
sította a Gusti-féle monografikus iskola faluszemléletével. Átvette a dunai népek
összefogásának gondolatát. De utat tört magának ebben az eszmekörben — közvet-
len érintkezésben a népi valósággal — a marxizmus is. A nagy válság szorításában,
a tömegek radikalizálódásának hatására bomlásnak indult az Erdélyi Fialatok
közössége. A belső differenciálódás során kialakul, majd kiválik az a baloldali cso-
port, amely a munkásmozgalom, a marxizmus felé orientálódik, létrehozza a
Falvak Népét, majd a Magyar Dolgozók Szövetségét. A polarizálódásban jobb felé
is elkülönülés megy végbe. Egyesek a Magyar Párthoz csatlakoznak, néhányan
pedig megjelentetik a Hitelt. A Faluszeminárium tevékenysége 1933 őszen elakad.
Az Erdélyi Fialatok régi törzsgárdájának centrista magva kitart azonban eredeti
álláspontja mellett, majd elzárkózik a demokratikus nemzetiségi összefogást meg-
valósítani akaró Vásárhelyi Találkozó kezdeményezőitől.

Az Erdélyi Fialatok Találkozó tevékenységéről szóló publikációiban szembe-
szökő egyenetlenséggel találkozunk. Mennyiségileg kétségtelenül a programadó, fel-
hívás-jellegű és polemikus cikkek, valamint a rokontörekvésekről szóló tájékozta-
tások dominálnak. Kiemelkedőek ezek közül Balázs Ferenc, Debreczeni László,
Jancsó Béla, Jancsó Elemér, László Dezső írásai. A tulajdonképpeni kutatásokról
beszámoló közlemények viszont mind mennyiségi, mind minőségi szempontból
hiányérzetet keltenek, s ez nyilvánvalóan a munkaközösség elméleti és módszertani
fogyatékosságaira, tapasztalatlanságára utal.

Külön szeretném azonban méltatni Mikó Imre Az erdélyi falu és a nemzeti-
iségi kérdés című, a Falu-füzetek sorozatában megjelent tanulmányát, e minden
kétséget kizáróan úttörő munkát (Kolozsvár, 1932). A könyv időtálló értékét a tör-
ténelmi materializmus alkalmazásának és az erdélyi helytörténeti iskola legjobb
eredményeinek szerencsés ötvözte szavatolja. Önismeretünk szociológiai megalapo-
zásában ez a könyv ma is példát nyújt arra, hogyan kell a romániai magyarság
valóságát a nemzeti kérdés szociológiai elméletének segítségével feltárni, miként
található meg tehát a konkrét kutatás, a történelmi visszatekintés és az általánosí-
tás ama benső aránya, amely úgy vezet életközelségbe, hogy egyben lehetőséget
kínál új elméleti-elvi szempontok kimunkálására.

A szerző kilenc, az egykori Kolozs és Szamos megye határán levő község
bemutatásából indul ki. Részlettanulmánya mégis általánosításra alkalmas, mert
egyrészt az illető községek képét Erdély társadalmi és nemzeti történetébe beágyazva
rajzolja meg, másrészt pedig összehasonlításokra, egybevetésekre is módot ad. A
könyv a nemzeti-nemzetiségi kérdést a társadalomfejlődés szervezetei részeként, tanul-
mányozását pedig jellegzetesen társadalomtudományi feladatként kezeli.

Mikó Imre írása módszertani szempontból is figyelemre méltó. Metodológiá-
ját arra a tételre építi fel, hogy a nemzetiségi kérdés hosszmeteszben a falutörté-
net reávonatkozó adatainak kiválogatásával mutatható be; ezekből az adatokból
ismerhető meg a nemzetiségi viszonyok kialakulása, s ez adja meg — szerinte —
a helyes perspektívát a kérdés keresztmeteszének, a kutatás időpontjában adott
társadalmi helyzetképnek felvázolásához. Kétségtelen, hogy a nemzetiségi kérdés
jelentős mértékben parasztkérdés (főként Keleten), ám semmi esetre sem korlátoz-
ható erre. Bármennyire konkludensek is az erdélyi falu történetének nemzetiségi
vonatkozásai, az érdembeni tárgyalás szélesebb valóságpázmá felmérését igényli.
Mikó egyébként nem zárkózik be egy szűk faluszemléletbe. Nem huny szemet a
munkásság szerepe fölött. Otthonosan mozog a kérdés tudományos irodalmában.
Könyvének fontosságát abban az időben éppen az a körülmény is megszabta, hogy

tájékoztatót a nemzeti kérdés marxista—leninista elméletéről s ezt — nagy vonalakban — munkájában irányadónak is tekinti.

Ki kell még emelnem Mikó Imre tanulmányának nacionalizmusellenes állásfoglalását, az egész munkán végighúzódó törekvését, hogy a román és a magyar tömegek együttműködését a Duna-völgyi népek egymásraultaltságának tágabb összefüggéseiben szolgálja.

Az Erdélyi Fiatalok égisze alatt kibontakozó falukutatás mellett hasonló, ha nem is rendszeres tevékenység folyt még több egyházi jellegű főiskolás együletben és néhány középiskolában. Eredményeik azonban nem számottevőek (lásd Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Kolozsvár, 1935). Említésre méltó viszont a hábonyi táborozás, amely Kós Károly támogatásával és Szabó T. Attila vezetésével főként néhány erkölcsi és gyakorlati tanulság megfogalmazására adott lehetőséget. Színvonalas társadalomtudományi előadássorozatot rendezett ebben az időben az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya.

*

A Székelyföld leírása című nagy művének előszavában Orbán Balázs Erdély megismerését szorgalmazta, hogy ez a föld „ne legyen tovább is terra incognita”. A falukutatókat „Erdély felfedezésé”-nek gondolata-terve is fűtötte, a Hitel szociográfiája pedig több figyelemre méltó teljesítménnyel járult hozzá az új Metamorphosis Transsylvaniae megírásához. Az Erdélyi Fiatalok társadalomkutatásához viszonyítva a Hitel-csoport munkásságában új vonások figyelhetők meg. A Széchenyi szellemében koncipiált önismeretet a szerkesztőség a társadalmi osztályok helyzetének, a falu gazdasági viszonyainak felméréseivel kívánta elősegíteni, és vállalkozásában programszerűen tárgyilagosságra, önvizsgálati szigorra törekedett. Új jelenség a folyóirat tevékenységében a statisztikának biztosított nagyobb szerep, valamint a vizsgálatok kiterjesztése a demográfiára, a néptáplálkozásra, a szövetkezetekre, a népegészségügyre, a székely kivándorlásra, a szórványkérdésre. Napvilágot láttak a Hitelben falumonográfiák és több község népesedési, gazdasági jelenségeit összehasonlító stúdiumok. A város valósága sem kerülte el a kutatók figyelmét, Sinka József például az iparos és kereskedő ifjúság helyzetét mutatta be (1937. 3). A Hitelről kialakítandó képünk szempontjából meggondolkoztató, hogy a lap hasábjain marxista ihletésű falumonográfia is megjelenhetett (Non György: Telepes község a határmentén. 1938. 2). Szerzője állást foglal a sváb származásúak visszánémetesítését szorgalmazó hitlerista propaganda ellen. Ebben az összefüggésben említem meg, hogy Incze Lajos parajdi monográfiájában helyet kapott az osztályharc problematikája is. (1938. 3). Úgy érzem, hogy mindezek alapján árnyaltabbá kell tennünk a Hitelről alkotott ítéletünket. Természetesen nem arról van szó, hogy revízió alá vegyük azt az elvi kritikát, amellyel például a Korunk illetve a lap egyes ideológusainak az első számok cikkeiben jelentkező fasizoid tétéleit (lásd Balogh Edgár: Új magyar rendiség szószólói Transsylvaniaiában. 1936. 284). E sorok írója is fenntartja az Albrecht Dezső megfogalmazta „szervezett nemzet-társadalom”-ról és a „hivatásrendiség”-ről kifejtett nézetének lényegét (Gáll Ernő: A romániai polgári szociológia. Bukarest, 1958. 269—272). Jobban kell hangsúlyoznunk azonban a munkatársak belső differenciálódását a későbbi fejlődés során és a fasizmusnak engedő ideológusokkal objektíve ellentétes munkásságukat, a szociográfia terén.

A tárgyilagosság természetesen arra is kötelez, hogy számba vegyük az Erdélyi Fiatalok és a Hitel falukutatóinak fogyatékoságait. Ezt annál inkább megtehetjük,

mert írásaikból nem hiányoztak a bíráló megállapítások (Venczel József, Szabó T. Attila). Ennek a kritikai áttekintésnek figyelembe kell vennie az erdélyi magyar falukutatók sajátos, kisebbségi helyzetét, és le kell mérnie a reájuk legerősebben ható irányzat, Dimitrie Gusti iskolája szerepét.

Venczel József idézett munkájában bő dokumentációval mutatja be a bukaresti iskola példát nyújtó funkcióját. Az Erdélyi Fiatalok oldalain számos (többnyire igénytelen) cikk és információ tudósít a monografisták módszereiről és eredményeiről. Kiemelkedik ezek közül Jancsó Béla tanulmánya (Gusti professzor és tanítványainak falumunkája. 1933. nyári szám), amelyben az önkritikai álláspont a Gustiékkal való egybevetés során jut kifejezésre: „Mi pedig — írja — éveken át még nem tudtunk kibontakozni a tapogatózásból, kicsinyes irigykedésből, felekezeti széthúzásokból, hogy nagyvonalúvá, sodróvá tessük falumunkánk elméleti előkészítését, a gyűjtést, a falu-segítést, a feldolgozást és a propagandát. Szégyenkezünk, nagyon szégyenkezünk... De fogunk-e tudni ebből a jogos szégyenkezésből erőt meríteni új, nagyvonalúbb, alaposabb, lelkesebb és önzetlenebb falumunkára?”

Az erdélyi magyar ifjúsági falumunka fogyatékoságai a narodnyik eszmei alapvetés mellett még más okokra is visszavezethetők. Nem sikerült szilárd szervezeti-intézményi kereteket létrehozni; a faluszemináriumokon sok hallgató vett ugyan részt, de a lelkesedés gyakran szalmalágnak bizonyult. Alig akadt kompetens szakember, a romantika nem pótolhatta őket. Hiányzott a megfelelő tudományos előkészítés és irányítás, a tervszerűség, az elméleti és gyakorlati munka egybekapcsolása. A Gusti-féle iskola példája tehát nem talált mindenben követésre. Persze, egy pillanatra sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy míg a bukaresti iskola munkatársai jelentős pénzügyi alapokkal rendelkeztek és a hatóságok támogatását élvezték, mindebből a kisebbségi falukutatóknak semmi sem jutott. Jellemző, hogy a bábonyi kiszállás engedélyét csak hosszas utánajárással és Gusti professzor személyes intervenciójára sikerült megszerezni, ám a belügyminisztérium rövid idő elteltével azt is visszavonta. (Itt jegyzem meg, hogy a román falukutatók stáneshti-i tanfolyamán 1937-ben magyarok is részt vettek, a bukaresti iskola rangos folyóirata, a Sociologie românească pedig rendszeresen között beszámolókat, könyvszemléket magyar szerzők — Venczel József, Váro György, Tomori Viola, Bakk Péter — tollából, akik főként a magyarországi falukutatásról tájékoztatták olvasóit.)

A romániai magyar szociográfusok és Gusti professzor iskolája között tehát közeli kapcsolatok szövődtek. A magyar falukutatók sokat tanulhattak román kollégáiktól, ha — rajtuk kívül álló okok miatt — nem is alkalmazhatták nagyvonalú módszereiket. Meg kellett elégedniük azzal, hogy példájuk nyomán kialakítsák szerény lehetőségeikhez mért technikájukat. Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel szociográfusai részéről hiányzott a kritikai viszonyulás is. Egyedül Venczel József kísérelte meg, hogy alkotó módon értelmezze és alkalmazza Gustiék módszertanát.

Hasznos és termékeny volt viszont ez a kapcsolat a román és a magyarországi falukutatók közötti érintkezés megteremtésében. Annyi bizonyos: az erdélyi falukutatók nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Gusti professzor iskolájának munkássága ismertté és értékeltté vált a népi írók körében. Ugyanezt a szolgálatot teljesítették szociográfusaink a román szakemberek és az érdeklődők tájékoztatásában a szomszéd országban folyó szociográfiai tevékenységről. (Itt kell elismeréssel utalnom Markos András kolozsvári szociológus A monografikus iskola című, 1942-ben Budapesten megjelent tanulmányára, amely Dimitrie Gusti elméletének és módszertanának alapos, átgondolt ismertetését nyújtja.) Egyébként, természetesen, nem csupán ez a közvetítő szolgálat vitte el a bukaresti iskola híret Magyarországra. Ortutay Gyula és Lükő Gábor magvas tanulmányai a monografikus módszerről

nyilván közvetlen dokumentációra támaszkodtak, Németh László pedig romániai útja és Gustinál tett látogatása során szerzett benyomásai alapján írta: „Gusti professzor szociológiai munkássága, azt hiszem, legnagyobb erőfeszítése a fiatal Romániának“ (A minőség forradalma. V—VI. Budapest, 1943. 349).

*

A társadalmi konfliktusok és nemzetiségi problémák kiváltotta érdeklődés a társadalomtudomány iránt nem csupán a szociográfia művelésében nyilvánult meg. Túlmenően azon a felismerésen, hogy a nemzetiségi kérdés tanulmányozása jellegzetesen szociológiai feladat, jelentkezett nálunk egy ún. kisebbségi szociológia megteremtésére irányuló kezdeményezés is. Azt hiszem, hogy korszerű önismeretünk szociológiai megalapozásában nem mellőzhetjük ennek a vállalkozásnak a számbavételét még akkor sem, ha a kezdeményezést nem követte eredményes munka és az új szakdiszciplínára vonatkozó javaslat elméleti alapvetése tévesnek bizonyult. Érdekes és jellemző egyben, hogy a kezdeményezők nem szakemberek a szociológiában. Az ötlet első megfogalmazója, Asztalos Miklós történész, későbbi felkarolója, Sulyok István pedig politikus-publicista. Kettőjük közül nyilván Asztalos a komoly, rangos tudós. Időrendileg is ő az, akit az elsőbbség megillet, természetes tehát, hogy az elemzést az ő felfogásával kezdem.

Asztalos Miklós tanulmánya, A kisebbségi történetírás feladatai és módszere (Magyar Kisebbség, 1929), mint címe is mutatja, a történetírás felől közeledik a témához. Egy kisebbségi intézet létesítésének mikéntjét taglalva, Asztalos a kisebbségi történész feladatait boncolgatja. Miután elhatárolja magát e feladatok irredenta értelmezésétől, leszögezi, hogy a kisebbségi kérdés „a maga élő valóságában... társadalmi kérdés“ (174). Ebben a fekvésben tanulmányozására a szociológia hivatott, a történésznek is magáévá kell tennie a társadalomtudományi szempontot. „A kisebbségi történetírás csak egy szempontot ismerhet: a társadalomtudományit!“ (225). A történetírás és a szociológia viszonya azonban nem csupán ebben a nézőpont-azonosságban jelentkezik. Asztalos a két kutatási ág között alárendeltségi relációt jelöl meg, abban az értelemben, hogy a kisebbségi történetírásnak a szociológiát kell szolgálnia. És itt jelzi Asztalos egy új szakdiszciplína kialakulásának szükségességét, illetve folyamatát: „A kisebbségi történetírás a társadalomtudomány kialakulóban levő ágának, a kisebbségi társadalomkutatásnak segédeszköze“ (226). Eddig a pontig — nagy vonásokban — csak egyetérthetünk Asztalos gondolatmenetével. Nem fogadhatjuk viszont el organicista társadalomfelfogását, amely Darwin, Haeckel és De Vries tételeit sajátosan értelmezve, az emberi közösséget s ezen belül az ún. keverékfajú társadalmat biológiai szervezetnek minősíti. Ebben az értelemben jelenti ki, hogy a „kisebbségi történész nem lehet más, mint a keverékfajú társadalmak paleontológusa“ (226).

Az emberi társadalom és az élő szervezetek közötti — tudománytalan és a korszerű szociológiától rég meghaladott — analógia-keresés néhány banális tétel megfogalmazásához vezet Asztalost, aki e felfogás szellemében inkább természet-, mint szellemtudományinak tekinti a kisebbségi történetírást, a kisebbségi szociológiát. Ennek az organicista szemléletnek elméleti és módszertani síkon egyaránt zsákcúba kellett juttatnia kezdeményezését, amely azonban tényleges társadalmi rendelésnek felelt meg.

Sulyok István nem annyira elméleti megfontolásokból, mint inkább a kisebbségi élet általa sürgőseknek ítélt gyakorlati tennivalóiból indult ki, amikor néhány évvel Asztalos kérdésselvető tanulmánya után ő is kifejti nézetét egy kisebbségi szociológia szükségességéről (A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. Kolozsvár,

1931). A kisebbségi társadalmat azonban, amelyet szociológiai tanulmányokkal kívánja gyakorlati-szervezeti igényeinek kielégítésében szolgálni, zárt közösségnek fogja fel. Valamely kisebbségi helyzetbe jutott népcsoport sajátos entitását elismerve sem tehetjük magunkévá Sulyok tételét a kisebbségi közösség zártságáról, ami nemcsak elméletileg tarthatatlan a modern társadalom nagyfokú mobilitásának feltételei között, hanem az elszigetelődéshez, a nacionalista elzárkózáshoz kínál igazolást. Ugyanígy kell visszautasítanunk Sulyok további érvelését a zárt kisebbségi közösség belső egységéről: „... az egész kisebbségi közösség mindenféle belső tagozódásával egyetemben, együttesen és összesen sajátságos, elnyomott és mellözött osztályhelyzetbe kerül, míg a többségi nemzet minden társadalmi kategóriája a megfelelő kisebbségi fokkal szemben a kiváltságos osztályhelyzetek minden jegyét mutatja. Ebből a viszonyból a társadalmi szolidaritásnak új forrása fakad, mely... alkalmas terepet kínál a gazdasági érdekelletétekből kinövő osztálytagozódás szakadékaiknak áthidalására“ (9). Ez az elemzés a nemzetiségi elnyomás burzsoá-földesúri rendszerének bizonyos valós következményeit abszolutizálja egy olyan „kisebbségi egység“ eszmei alátámasztásául, amely egyrészt elszigetelné a kisebbségi dolgozókat a többségi nemzet dolgozóitól, másrészt pedig kiszolgáltatná őket „saját“ kizsákmányolóik politikai manővereinek. Érthető, hogy Sulyok kisebbségi szociológiáját, amely érveket szállított ennek az „egység“-nek az igazolására, visszautasították a haladó magyar társadalomkutatók és publicisták, akik később a MADOSZ soraiban fáradhatatlanul munkálkodtak széles, demokratikus nemzetiségi egység létrehozásán, ám ezt az egységet a román haladó erőkkel való szoros szövetségben kívánták megteremtteni, harcban az egész ország demokratikus átalakításáért. A kisebbségi szociológia ebben a megfogalmazásban nem sorolható tehát be mai önismeretünk szociológiai előzményei közé.

*

A nemzetiségi öneszmélés marxista szociológiai hagyományainak letéteményese a régi Korunk volt. Gaál Gábor folyóirata mindig tág teret szentelt a társadalomtudományi tematikának, talán a legtöbbit tett nálunk a modern szociológia meghonosításáért, a romániai társadalmi valóság tudományos igényű feltárása érdekében. Ha sommásan jellemezni próbálnám a Korunk vaskos évfolyamaiban közzétett társadalomtudományi anyagot, azt mondhatnám, hogy ebben az értékes örökségben szerencsés szintézis valósult meg a legkorszerűbb szociológiai irányzatok ismertetése és marxista bírálata, a történelmi materialista elméleti gondolkodás ösztönzése és a konkrét társadalomkutatás között. A folyóirat kitekintést nyújtott az európai és amerikai szociológiai életbe. Oldalain a legjelentősebb német, francia, angol és amerikai iskolákról szóló színvonalas elemzések jelentek meg, de az informálásnak ez a bő áradása nem mosta el a szilárd, elvi kereteket, nem hatálytalanította a szerkesztőség marxista álláspontját.

Jellemző összefüggés állapítható meg egyrészt a között társadalomtudományi cikkek tematikája, másrészt pedig az egész lap ideológiai fejlődése között. A Korunk eszmei kiforrása 1930—1933-ban című tanulmányában (Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968. 2). Balogh Edgár kifejti, milyen szerepet játszott különösen a parasztkérdés, a középosztály-probléma és a nemzeti kérdés szociológiai elemzése abban az egészséges fejlődésben, amelynek során a Korunk mind közelebb került a hazai valósághoz és egyre jelentősebb hatást gyakorolhatott a magyar értelmiség szellemi metamorfózisára a balra tolódás irányában. Ha az általános gazdasági-társadalmi kérdések marxista—leninista tisztázása egyik legfontosabb előfeltétele s egyben megnyilvánulása volt a lap eszmei kiforrásának, a konkrét tár-

sadalomkutatás felkarolása és egész komplexumának figyelemmel kísérése — honi és nemzetközi viszonylatban — a Korunk hatékonyságát mozdította elő a romániai reáliákban való lehorgonyzás jegyében.

Nincs most lehetőségem a Korunk teljes szociológiai anyagát bemutatni. Ezúttal csupán a romániai társadalomkutatást közvetve vagy közvetlenül érintő cikkeire kívánok kitérni. Azt hiszem, e tekintetben Gaál Gábor szerkesztői gyakorlatának sajátos érdeme az a következetesség, amellyel a román és a magyar szociográfia alakulását nyomon követte. Ezzel a következetességgel és a reá jellemző elméleti-kritikai igényességgel adta meg a lehető legnagyobb segítséget a lap oldalain is kibontakozó szociográfiának.

A Gusti-féle szociológiai iskola egyik legjobb hazai marxista kritikája itt jelent meg (Bányai Imre: A D. Gusti-féle román szociológiai iskola, 1936. 484), a lap rendre beszámolt a bukaresti iskola fejlődéséről, a védnöksége alatt megszervezett társadalmi munkaszolgálatról. E cikkek hangvételét nem a rácsodálkozás, hanem a tárgyilagosság jellemezte. Szerzőik kiemelték a monografisták teljesítményét a hazai valóság feltárásában, de nem hallgatták el az eszmei-módszertani hiányosságokat és tévedéseket.

A szerkesztői koncepció következetessége legerőteljesebben a népi írók és falukutatók tevékenységének elemzésében nyilvánult meg. Mondhatni, nincs olyan eredmény és jelenség (pozitív vagy negatív) munkásságukban, ami kívül maradt volna a Korunk reflektorának hatósugarán. Ami viszont a vállalkozás honi szerepét illeti, nem nehéz felismernünk fontosságát, különösen ha tekintetbe vesszük a népi írók ismert hatását a romániai magyar falukutatásra.

Az erdélyi magyar társadalomkutatásról szóló (már idézett) cikkében Szabó T. Attila megállapítja, hogy nálunk „az első társadalomismertető cikkek... a Korunkban jelentek meg“. A Korunk érdeme azonban nem szorítkozik erre a prioritásra. Evfolyamai nem csupán a különböző társadalomkutató irányzatok elméleti-kritikai elemzését tartalmazzák. A Szabó T. Attila jelezte első „társadalomismertető“ cikkeknek ugyanis megvolt a folytatásuk. A köztudatba már átment a Korunk szociográfusainak az a pozitívuma, hogy vizsgálódásaikat a városok, a munkássztráta valóságára is kiterjesztették (Nagy István, Jordáky Lajos). Most e kutatómunka másik vonását emelném ki. A lap szociográfiájában érvényre jutott a „romániaiság“ Gaál Gábor megfogalmazta elve is, abban az értelemben, hogy az egész ország átalakuló valóságának bemutatására törekedett, természetesen csak a pars pro toto jegyében. E törekvésében pedig megvalósította a hazai román és magyar kutatók és szociografizáló írók együttműködését. Geo Bogza társadalmi riportja (1934) az Érchegeység tárnáiban dolgozók életébe enged bepillantást, Vasile Munteanu tanulmánya (1936) az erdélyi falu ellentmondásait világítja meg, Kovács Katona Jenő egy kallódó szilágysági falut mutat be (1937), Szabó Árpád a bánági magyarságról tudósít (1939), Szabó Zoltán pedig Máramarost, „a népek találkozóhelyét“ fedezi fel.

A Korunk szociográfiájának fő erőssége — az átfogó tematika mellett — művelői többségének marxista szemléletéből adódik. Ez nyitotta meg számukra a társadalmi valóság olyan vonatkozásait, amelyek terra incognita maradtak a népi falukutatók számára. Munkásságuk sem mentes azonban természetesen hiányosságoktól. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy abban az időben nem rendelkeztek, nem is rendelkezhettek korszerű kutatási technikával. Felvételeiket rendszerint egyedül végezték, anyagi eszközök hiányában, és igen gyakran a hírheft szigurancával dolgozva. A tudományos előkészítés, a tervszerűsítés náluk is sok kívánnivalót hagyott maga után.

A Korunknak és személyesen Gaál Gábornak fontos szerepe volt Böződi György Székely bánja című könyvének (Kolozsvár, 1938) megjelentetésében. A folyóirat több részletet közölt a műből, címét is Gaál Gábor adta. A Székely bánja — a két világháború közötti korszak egyik legjelentősebb vállalkozása népi valóságunk feltárására — azonban nem sorolható be egyértelműen sem a Korunk szociográfiájába, sem a többi irányzatba. Műfajilag kétségtelenül ahhoz a szociográfiához tartozik, amely több is, kevesebb is a szakdiszciplína jellegű társadalomkutatásnál. Gaál Gábor „sajátos kentaur”-nak nevezte ezt a részben szociológiai, részben irodalmi kompozíciós egységet, „a történetírás, riportázs, társadalmi földrajz, szellem-történet, néprajz, gazdálkodástörténet, nemzetgazdaságtan, publicisztika, szociológia és statisztika” ötvözetét. Böződit nem csupán ezek a műfaji azonosságok közelítik a népi írók képviselte irányzathoz. Sok közöttük a szemléletbeli rokonság is. Böződi írását éppen ez a népi forradalmi szellem, mondhatnám, spontán osztályszemlélet helyezi az erdélyi falukutatók munkái fölé. Érthető, hogy az Erdélyi Szépművészeti Céh viszolygott a könyvtől, a Hitel, noha részleteket közölt belőle, ugyancsak elzárkózott a teljes munka kiadásától. Így került a Székely bánja az akkor alakult baloldali antifasiszta beállítottságú írócsoport gondozásában a közönség elé.

Böződi írása a székelység, az erdélyi magyarság illúzióktól mentes önismeretét volt hivatva elősegíteni. Olyan kutató műve, aki számára a szociográfia elkötelezettséget jelent, a múlt és a jelen bátor bírálatát. Böződi szociográfiáját realista népi szellem, és a militáns társadalomkutató könyörtelen igazmondása jellemzi. Böződit döntő mértékben a székely nép akkori helyzete, nyomora, kiszolgáltatottsága és szét-szóródása ösztönözte könyve megírására. Népén kívánt segíteni, s a korabeli kisebbségi harcokban vállalt tudatos szerepet: a székelység helyzetének bemutatásával akarta előmozdítani egy „szervezettebb gazdasági és szellemi élet” kibontakozását.

A Korunk természetesen nem csupán támogatta Böződi könyvének napvilágra kerülését, hanem a marxista kritika szemszögéből is értékelte megjelenése után. A székely sors könyve című szemléjében (Korunk, 1938) Bányai László melegen méltatta Böződi érdemeit, számon kérte azonban a székelység sorsával rokon együttélő dolgozók problematikájának a hiányát, ami többek között a szerző felfogásának fogyatékoságaira is utalt. Valóban Böződi munkáját nem támasztotta alá egy általános tudományos értékű történelmi és társadalmi koncepció.

Böződi — mondhatni — a manufaktúra szintjén mozgó technikával mérte fel a Székelyföldet. Az egymaga kutató és szemlélődő szociográfus szenvedélye, népszerűsége, bátor szokimondása sok értékes elemmel gazdagíthatja a társadalomrajzot, de az eljárás sok fogyatékoság forrása is lehet. Böződi könyvének belső aránytalanságaiban, helyenként jelentkező felületességében e „kézműipari szociográfia” szinte elkerülhetetlen gyengeségei mutatkoznak meg.

Önismeretünk legjobb hagyományai az elmúlt évtizedekben a társadalmi válásoktól terhes fordulatokhoz, a haladó erők küzdelmeinek dagályszakaszaihoz kapcsolódnak. Ebben az örökségben az irodalmi és a szociológiai törekvések elválaszthatatlanok egymástól, noha az utóbbiaknak nemegyszer a szellemi életünkben eluralkodó irodalmi öncélúságot is le kellett küzdeniük.

Amikor a közelmúlt hagyatékából ezúttal a társadalomkutatásban elért eredményeket emeltem ki, tudatában voltam annak, hogy korszerű önismeretünk kialakítása a jövőben sem valósítható meg a nép törekvéseinek hangot adó írók nélkül.

Kétségtelen azonban, hogy a hazai szociológiai tevékenység ígéretes fejlődése mind jelentősebb feladatok vállalását teszi lehetővé társadalomkutatóink részéről,

akik a szocialista nemzetiség öneszmélését elősegítve, az egész ország valóságának hiteles feltárását, a román nép s az együttélő nemzetiségek egységét szolgálják.

A Román Kommunista Párt X. kongresszusának Tézisei nagy súlyt helyeznek a szociológiai kutatások fellendítésére. Ez az ösztönzés minden biznnyal jótékony hatással lesz az együttélő nemzetiségek életében fellépő társadalmi és kulturális jelenségek kutatására, egy nemzetiségi szociológia kialakulására is — többek között — annak a tudományos intézetnek a keretében, amelynek szükségességét pártunk központi elméleti lapjában, a Lupta de clasă 5. számában megjelent tanulmány szerzői (Bánvai László és Richard Winter) is hangoztatják.

Szervátiusz Jenő: Gábor Áron